

РЕДАКТИРОВАНИЕ. ПОДГОТОВКА РУКОПИСИ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ

УДК 801.7:821.161.3.0-311.6(051)

Андреева В. В., аспирант (БДТУ); Пятровічава Л. І., дацэнт (БДТУ)

АНАЛІЗ СТЫЛІСТЫЧНЫХ ЯКАСЦЯЎ ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ ЯК АСПЕКТ ТЭКСТАЛОГІІ ТВОРА

У артыкуле зроблена спроба выкарыстаць метадалагічныя прынцыпы агульнай тэорыі тэксту для мэтай тэксталагіі. У прыватнасці, прааналізаваны стылістычныя якасці рамана «Каласы пад сярпом тваім» У. Караткевіча і апавесці «Мёртвым не баліць» В. Быкава, а таксама іх варыянтаў. У выніку аналізу зроблены высновы, што выкарыстанне крытэрыяў, распрацаваных у межах тэорыі тэксту Н. С. Валгінай, дазваляе аддзяліць творчыя папраўкі ад нятворчых у тым выпадку, калі няма пэўных звестак пра аўтарства выпраўленняў і ёсць падставы лічыць іх рэдактарскімі праўкамі.

The purposes of our article is to pay attention to the questions of defining creative and non-creative corrections in the U. Karatkevich's novel «Spikes Under Your Sickle» and V. Bykau's novel «The Dead Feel No Pain». In clause the style qualities of this novels and its variants are analyzed. The authors try to use general text theory criterions to textual purposes. It is said that changes from more expressive word to normative one happens the most often. Repeats occur often because an editor cutting had place there. It is very important to say, that the article includes a number of examples. In the resume we say about necessity to analyze fiction from text theory criterions to republishing it correctly.

Уводзіны. У працэсе вызначэння асноўнага тэксту і падрыхтоўкі кананічнага (дэфінітыўнага) варыянта твора рэдактар-тэксталаг павінен не толькі вывучыць усе яго варыянты і рэдакцыі, але і прасачыць гісторыю стварэння кожнага з іх і на падставе яе вызначыць аўтарытэтнасць кожнай з крыніц тэксту. Пры гэтым не заўжды магчыма дакладна ўстанавіць, каму належаць выпраўленні і змены ў тэксце твора. Пры наяўнасці пэўных звестак на карысць таго, што аўтар працаваў над тэкстам, які разглядаецца, з аднаго боку, і негатыўнай ацэнкі аўтара якасці азначанага тэксту — з іншага, перад рэдактарам-тэксталагам стаіць выбар: альбо разглядаць тэкст як аўтарскі цалкам (на падставе таго, што кожнае з выпраўленняў можа аказацца аўтарскім), альбо паспрабаваць аддзяліць творчыя змены ад нятворчых і такім чынам пазбавіць тэкст скажэнняў. У другім выпадку тэксталагу не ўдасца пазбегнуць пэўнай суб'ектыўнасці, пра што папярэджваў яшчэ Дз. С. Ліхачоў [1], калі ён не будзе кіравацца строга навуковымі крытэрыямі ацэнкі. Такія крытэрыі можна знайсці ў тэорыі тэксту. А паколькі ад дакладнасці тэксту залежыць не толькі абстрактнае выкананне творчай волі аўтара, але і цалкам рэальнае разуменне і ўспрыняцце гэтага твора чытачом, першаступеннай задачай тэксталага з'яўляецца даць яму тэкст максімальна якасны, настолькі блізкі да аўтэнтычнага аўтарскага тэксту, наколькі гэта магчыма з улікам паўнаты корпуса крыніц і найноўшых дасягненняў метадалогіі літаратуразнаўства.

Асноўная частка. З мэтай пашырэння метадычных прыёмаў тэксталагіі і ў пошуку дакладнага інструменту вызначэння прыроды зменаў у літаратурна-мастацкім тэксце мы звярнуліся да тэорыі тэксту. Асноўнымі складнікамі крытэрыяў ацэнкі тэксту, паводле Н. С. Валгінай, з'яўляюцца інфармацыйна-структурныя якасці тэксту (лагічнасць, звязнасць, цэльнасць, дакладнасць, яснасць) і танальныя (стылістычныя) якасці тэксту (правільнасць, чыстата і культура маўлення) [2]. Мы спынімся на стылістычным складніку.

Стылістычныя якасці тэксту прадыхтаваны яго функцыянальна-стылістычнай арыентацыяй і індывідуальнасцю аўтара. Яны падпарадкаваны тэматычнай і агульнай стыльвай дамінанце, якая працягваецца на працягу ўсёй тэкставай прасторы.

Функцыянальны стыль тэксту вызначае «арсенал» стылістычных сродкаў. Менавіта з улікам функцыянальна-стылістычнай арыентаванасці твора неабходна ацэньваць яго з пункту гледжання чысціні маўлення: для афіцыйнага, спецыяльнага, навучальнага тэкстаў чысціня маўлення — адно з найпершых патрабаванняў, у мастацкім жа тэксце строга ўнармаваная мова будзе занадта паснай, шэрай, нецікавай. «Замест таго, каб літаратурную мову папаўняць народнай — яе свабодным дыханнем, гнуткасцю, каларытам, мы прывучаем сябе толькі да «абавязковых» і «агульнапрынятых» слоў і іх лічым за норму. І, вядома, пазбаўляем сябе не толькі жывога трапятання сказа, а і свайго

аблічча», — сцвярджаў славуты пісьменнік і тонкі стыліст Я. Скрыган [3, с. 440]. Выкарыстанне жарганізмаў, дыялектызмаў, народнага прастамоўя дапамагае стварыць яркія вобразы, трапна ахарактарызаваць персанаж, дасягнуць эфекту рэальнасці, сапраўднасці падзей.

У аповесці Васіля Быкава «Мёртвым не баліць» у адказ на словы аднаго з байцоў *Гэта ўжо ўсыпаць* другі кажа: *Калі ўжо начальства ўмяшалася — усыпіць*. Але ў перавыданні 1982 года слова *ўсыпіць* заменена на *ўсыпле*. У першым варыянце фраза стварала ў чытача яркі вобраз салдата-пехацінца — не надта адукаванага, простага смяшлівага чалавека, які з асцярогай, але і з іроніяй ставіцца да начальства. Выпраўленне ж знішчыла каларыт вуснага маўлення.

Тыя ж стылістычныя сродкі дапамагаюць падкрэсліць індывідуальнасць аўтара. Мы ведаем, напрыклад, што Уладзімір Караткевіч вучыўся ў Кіеве і выдатна валодаў украінскай мовай, таму запазычаны з яе з'яўляюцца неад'емнай часткай моўнага вобраза пісьменніка. Аднак М. Лужанін у закрытай рэцэнзіі на рамана сцвярджае, што «аўтар адвольна пашырае ёмкасць і ўжытак» украінскага слова *абазнанасць* [4]. Заўвагі такога характару прывялі да таго, што з тэксту пісьменніка былі выкраслены арыгінальныя аўтарскія выразы (*абазнаны, тандэтны, чобат* і інш.) і заменены на «агульнапрынятыя».

Неабходна адзначыць, што творчасць У. Караткевіча адносіцца да найвышэйшых дасягненняў чалавечай думкі, гэта літаратура вельмі высокага ўзроўню. Таму і для чытача важны не толькі змест яго твораў, але і асоба аўтара, яго жыццёвы і творчы шлях, і, як вынік, некаторыя ўяўныя недахопы пісьменніцкай мовы становяцца апазнавальнымі знакамі, мілымі асаблівасцямі. Тэкст без такіх «парушэнняў нормы» стаў бы безасабовым.

Падпарадкаванасць агульнай тэматычнай і стылёвай дамінанце ярка праўляецца ў творах Васіля Быкава. Апісанне вайны, стварэнне культурнага партрэта савецкага грамадства ў аповесці «Мёртвым не баліць», напрыклад, патрабуе ад аўтара ўвядзення шматлікіх русізмаў: *бдзіцельнасць, зашчышчаеце* і інш. Ужыванне русізмаў дазваляе аўтару праўдзіва апісваць вайну. Васіль Быкаў сцвярджаў у лісце да А. Адамовіча, што пра вайну, натуральна, трэба пісаць па-руску, аднак па-руску пісаць ён не мог, таму ўводзіў — найперш у рэплікі персанажаў — русізмы.

Правільнасць маўлення для тэксталагіі — адно з найбольш складаных пытанняў. З аднаго боку — відавочная неабходнасць прытрымлівацца нормы. З іншага — неаспрэчная каштоўнасць аўтарскага варыянта слова (калі яно ў пэўнай форме ўжываецца на працягу ўсяго твора, а часам і ў іншых тэкстах пісьменніка).

У першым варыянце аповесці «Мёртвым не баліць» — адзіным, які можна лічыць адназначна

аўтарскім — Васіль Быкаў выкарыстоўвае формы *на золаку* замест *на золку*, *надвая* замест *надвае*, *удваіх* і *ўдвох* замест *удвух* і інш. Дзеясловы першай асобы множнага ліку цяперашняга часу ў В. Быкава маюць канчаткі *-ем (-эм)* замест *-ём (-ом)*: *застаемся, валачэм, устаем, кладзем*. Ува ўсіх выданнях аўтарскія формы выпраўлены на нарматыўныя. Магчыма, мовазнаўцы змогуць давесці варыянтнасць быкаўскіх формаў у дачыненні да агульнапрынятых, што дасць тэкстолагу права аднавіць іх у тэксе. Прэцэдэнт перавагі традыцыі над правапіснымі нормама сцвярджаецца шырокім выкарыстаннем слова *спіна* (з націскам на другі склад) і вытворных ад яго замест слоўнікавага *спіна* (з націскам на першы склад): *Ля плота спіной да нас завіхаецца нехта...*

Натуральна, кожнае парушэнне нормы павінна быць апраўдана з мастацкага пункту гледжання. Адным з найбольш дыскутуемых пытанняў чысціні маўлення з'яўляецца выкарыстанне забароненай і зніжанай лексікі. Найбольш аўтарытэтныя пісьменнікі і даследчыкі, у тым ліку Н. С. Валгіна, перакананыя, што выкарыстанне нелітаратурных выказаў у масавым друку не можа быць апраўдана ніякімі «мастацкімі» задачамі [2]. Аднак час ад часу такая лексіка з'яўляецца ў творах, і пытанне правамернасці яе выкарыстання паўстае нанова.

Параўнаем два выпадкі.

У рамана «Каласы пад сярпом тваім» У. Караткевіча: *Дзеці, — прагучаў голас з адхону, — досьць вам боўтацца: вярба са с... вырасце* [5, кн. 1, с. 15]. У кніжным выданні рамана гэтая фраза захавана цалкам, а ў часопісе «Польмя», дзе рамана апублікаваны ўпершыню, — скарачана за кошт народнага выразу. Праўкі ў машынапісе часопіса паказваюць, што за фразу ішла барацьба паміж аўтарам і рэдактарам (М. Танкам): яна двойчы закрэслена — чырвоным і простым алоўкамі, а знак «аднавіць», пастаўлены рукой У. Караткевіча, таксама зняты, на гэты раз сінім алоўкам [6, а. 18]. Аднак аўтар урэшце давёў сваю творчую волю і вярнуў у тэкст ненарматыўнае слоўца, уласцівае жывой народнай гаворцы.

У аповесці В. Быкава «Мёртвым не баліць» капітан на словы падначаленага *У лобе вочы зрываецца: Яны ў цябе ў с..., а не ў лобе!* [7, адз. зах. 365, а. 49]. Фраза гэтая выкраслена яшчэ ў машынапісе, а на полі побач з ёй пазначана: «Слишком нравятся автору многоточия подобного типа», што сведчыць пра ўмяшальніцтва пабочнай асобы. Аднавіць пачатковы тэкст у пазнейшых выданнях аўтар, паводле яго сцвярджэння, не мог. Згодна з тэксталагічнымі прынцыпамі, гэта мусіць зрабіць тэкстолаг.

Культура маўлення — гэта ўменне не проста сказаць правільна, а падабраць тое адзінае слова ці выраз, які найбольш вынікова створыць патрэбны вобраз у чытача. Стварэннем нагляднай вобразнасці ў мастацкім тэксе дася-

гаецца выразнасць маўлення. І дзеля гэтай выразнасці дапускаюцца матываваныя адхіленні ад літаратурнай нормы [2]. Экспрэсіўныя якасці маўлення становяцца сродкам фарміравання стылю, утварэння характараў складаных літаратурных кампазіцый [8].

Адным з яркіх прыкладаў аўтарскай культуры маўлення з'яўляецца фраза *сумленна запрацаваная буханачка* з аповесці «Мёртвым не баліць» [7, адз. зах. 365, а. 102]. Размоўнае слова *запрацаваная* ('заробленая працай') тут падкрэслівае, што хлопцам сапраўды прыйшлося папрацаваць: грузіць у машыну і выгружаць мяхі з мукой, мяса, хлеб, што праца была вельмі цяжкай. Да таго ж спалучэнне *запрацаваны хлеб* у беларускай літаратуры стала ўстойлівым: «Разам з імі і гараў і сеяў, / А пасля еў хлеб запрацаваны» (М. Багдановіч «Паво (З Й.-А. Рунеберга)»), «Навечна будзь благаславёны, / Запрацаваны ў поце хлеб» (П. Глебка «Родны хлеб»), «Запрацаваны хлеб жытнёвы» (Г. Бураўкін «***Паверце...»). Але з 1982 года ва ўсіх выданнях друкуецца *сумленна заробленая буханачка*. Семантычнае поле нейтральнага сіноніма шырэйшае за сэнс пачатковага слова, і акцэнт на цяжкой фізічнай працы знікае.

Ацэнка выпраўлення з пункту гледжання культуры маўлення пацвярджаецца часам іншымі аргументамі. У прыватнасці, мы прыйшлі да высновы, што замена слова *капцы* на *канцы* у фразе *А то былі б нам капцы* адбылася ў выніку памылкі друку. Пачатковы варыянт, зафіксаваны ў машынапісе, а таксама апублікаваны ў тэкстах 1965 і 1982 гадоў, больш ярка перадае думкі героя; выкарыстанне безэквівалентнай (у дачыненні да рускай мовы) лексічнай адзінкі пераконвае, умацоўвае мастацкую праўдзівасць вобраза, дэманструе багацце беларускай мовы. Нейтральны сінонім, з якім фраза друкуецца з 1989 года, робіць нейтральнай усю фразу. Да думкі пра памылку друку як прычыну гэтай замены мы прыйшлі ў выніку супастаўлення двух фактаў: падабенства літар *n* і *н*, з-за чаго наборшчык мог пераблытаць іх, і асэнсаванасць слова, якое атрымалася ў выніку, а таксама некарэктнасць стылістычнай замены з пункту гледжання культуры маўлення.

Культура маўлення таксама вызначаецца паяўнасці (адсутнасці) паўтораў у тэксце. У выданні рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» 1968 года чытаем:

Падымалі яго а сёмай гадзіне раницы. Бадай, запозна, бо ў Азярышчы ўставалі раней, і ён часцей за ўсё добрую палову гадзіны ляжаў без сну.

Алесь ляжаў, кожны раз новымі пасля сну вачыма разглядаючы блакітныя сцены пакоя [5, кн. 1, с. 59].

З пункту гледжання стылістыкі паўтор дзеясловаў *ляжаў* і збег фраз *без сну* і *пасля сну* ў гэтым выпадку з'яўляецца істотным недахопам.

Зварот да чарнавіка рамана паказвае, што паміж прыведзенымі сказамі ў аўтарскім варыянце быў абзац: *Пакой выходзіў на сонечны бок дома. Лістота італьянскай таполі серабрылася за ім, а далей сінеў над сонцам, — далёка за дрэвамі, — нястомны Дняпро* [5, а. 24]. Гэты абзац раздзяляў сказы і з пункту гледжання культуры маўлення быў неабходны. Аднак рэдактар пакінуў на полі пазнаку «Ужо тры разы была!», звяртаючы ўвагу аўтара на тое, што таполя ўжо згадвалася ў рамане, і аўтар, відаць, не палічыўшы магчымым перапісваць уласны тэкст, выкрасліў пазначанае. Выбіраючы паміж няўным недахопам аўтарскага варыянта і відавочным парушэннем культуры маўлення ў адрэдагаваным тэксце, тэкстолаг павінен памятаць сцвярджэнне К. Гурскага: лепш пакінуць памылку аўтара, чымсьці ўнесці сваю. Такім чынам, ацэнка тэксту з пазіцыі яго стылістычных якасцяў дазваляе вярнуць чытачу твор у яго аўтарскім варыянце.

Заклучэнне. Ацэнка зменаў у мастацкім тэксце з пункту гледжання агульнай тэорыі тэксту дае ў рукі рэдактара-тэкстолага дакладны інструмент вызначэння характара зменаў у варыянтах літаратурна-мастацкага твора. Як бачым, нятворчыя змены, як правіла, характарызуюцца прывядзеннем стылістычна афарбаванага аўтарскага варыянта да нейтральнай формы. Гэта пазбаўляе чытача эмацыйнага складніка тэксту, пакідае яму сухую інфармацыю, зацірае праяўлены індывідуальнасці аўтара. Недахопы культуры маўлення, такія як паўторы, могуць быць абумоўлены рэдактарскімі купюрамі. Усе гэтыя парушэнні дазваляюць рэдактару-тэкстолагу скарыстацца іншымі крыніцамі тэксту і аднавіць яго аўтарскі варыянт, вярнуўшы такім чынам нацыі яе літаратурны набытак.

Літаратура

1. Лихачев, Д. С. Текстология. Краткий очерк / Д. С. Лихачев. — М.: Наука, 2006. — 176 с.
2. Валгина, Н. С. Теория текста: учеб. пособие / Н. С. Валгина. — М.: Логос, 2003. — 280 с.
3. Скрыган, Я. Выбранные творы / Я. Скрыган. — Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 544 с. — (Беларускі кнігазбор. Серыя I, Мастацкая літаратура).
4. Лужанін, М. Закрытая рэцэнзія на «Каласы пад сярпом тваім» / М. Лужанін // Дзеяслоў. — 2007. — № 4(23).
5. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім: у 2 кн. / У. Караткевіч. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1968. — Кн. 1. — 362 с.; Кн. 2. — 383 с.
6. БДАМЛіМ. Фонд 42, воп. 1, т. 1, адз. зах. 457.
7. БДАМЛіМ. Фонд 37, воп. 1, адз. зах. 365, 368.
8. Виноградов, В. В. Задачи стилистики / В. В. Виноградов // Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — С. 5–93.

Паступіў 06.04.2010